

Мирон Вачевський, кандидат економічних наук, професор

кафедри менеджменту і підприємництва

Дрогобицького державного педагогічного університету

імені Івана Франка

СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджується необхідність вивчення основ економіки в загальноосвітніх навчальних закладах, та викладено необхідність державного регулювання економічних процесів, які протікають у ринковій конкурентній економічній системі. Економічні знання необхідні всім, особливо молодому поколінню, про те державні процеси є і залишаються основними при будь якій економічній системі господарювання.

Актуальність теми. В нинішніх умовах економічна освіта набуває все ширшого розвитку, важлива роль у цьому належить загальній середній освіті, де вивчають основи економіки: школи, гімназії, коледжі, ліцеї, які формують початкові професійні компетенції у молоді, формується талант, професійне самовизначення, та набуття загальнолюдської моралі, національним потребам знань, культурним засадам та державному розвитку [4, 22].

Під час викладу матеріалу у процесі вивчення даної теми вчитель повинен наголосити учням, що в будь-якому суспільстві держава виконує важливі функції, впливаючи на різні сфери суспільного життя. Це стосується й економіки. Економічний розвиток висуває дедалі нові вимоги до державних структур, характеру і якості самого державного управління.

Але можливості впливу держави на економіку мають обмежений характер. Існує мінімально необхідна і максимально допустима межа державного втручання.

Випускник школи, професійного навчального закладу чи ВНЗ під час засвоєння знань при вивченні економіки, був також зацікавлений різноманітними прикладами з огляду державного втручання в економічні процеси. Система загальної середньої освіти повинна бути зорієнтована на підготовку учнівської молоді до діяльності в умовах конкурентної економіки, на початкові професійні знання з бізнесу, менеджменту, маркетингу, інформації, інтелектуальної власності та інших дисциплін, які формують певний рівень професійних компетенцій. Взаємодія учасників економічної системи дуже різноманітна за формами і соціальними наслідками. Більшість з них охоплює ринок, але є такі, що залишаються за його межами. Наприклад, промислове підприємство,

беручи участь в ринковій конкуренції, забруднює навколишнє середовище і реально шкодить здоров'ю людей, які тут мешкають, знижуючи якість їх життя. Без участі держави боротися з подібними зовнішніми ефектами неможливо. Тому держава повинна взяти не себе збалансування інтересів між учасниками вільної конкуренції та інтересами суспільства [5].

Аналіз останніх публікацій. Вагомий внесок у визначення цінних професійних напрямків підготовки та організації навчального процесу у закладах освіти внесли відомі вітчизняні вчені В. Андрущенко, В. Боднар, Н. Бібік, М. Євтух, М. Єрмошенко, В. Кремень, В. Мадзігон, Н. Ничкало, В. Онищенко, А. Павленко, І. Прокопенко, В. Сидоренко, які в своїх наукових працях розкривають диференційоване навчання та науково методичні розробки із методики навчального процесу, що відповідають розробленим концепціям навчального процесу Міністерства освіти і науки України.

Слід зазначити, що випущено значну кількість навчально-методичної та довідкової літератури в напрямку економічної освіти, яка стосується навчального процесу: І.В. Багрова [1], І.М. Бойчук [2], Є.М. Воробійов [3], А.С. Гальчинський [6], С.В. Мочерний [8], М.І. Маниліч [9], В.М. Ковальчук [10]. О.Т. Шпак [11], які відповідають розробленим навчальним програмам та концепції Міністерства освіти і науки України. Проте зауважимо, що проблема державного регулювання економічних процесів при вивченні економіки залишається актуальною темою і вимагає постійного вдосконалення у процесі навчання.

Мета статті. Дослідити проблеми підготовки учнівської молоді з основ економічних знань у загальноосвітніх навчальних закладах із напрямку державного регулювання економіки.

СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання – за умов наявності у сучасній економічній системі багатьох ринків (робочої сили, капіталів, товарів, цінних паперів, фінансів, бірж тощо), які розвиваються як за спільними для всієї системи об'єктивними законами, так і за законами, що властиві лише кожному з цих ринків, для встановлення рівноваги розвитку національного ринку найважливіші важелі та механізми регулювання господарства повинні бути в руках держави. Зростаюча складність ринкової системи висуває проблему рівноваги, збалансованості національного ринку. Відсутність такої збалансованості та посилення нерівноваги спонукають виникнення економічних криз, інфляції, диспропорційності економіки, розриву господарських зв'язків, порушення фінансової системи (готівкових грошей), значних витрат коштів у сферах господарської діяльності.

Уся сукупність ринків у процесі їх постійної взаємодії формує у межах національного ринку відповідні пропорції, які можна назвати основними:

- співвідношення між платоспроможним попитом і пропозицією при створенні продукту і одержанні доходу;
- співвідношення між доходами та витратами на федеральному рівні, у бюджеті окремих областей, районів і на муніципальних рівнях;
- наявні кредитно-грошової збалансованості;
- відносна різкість попиту та пропозиції на ринку робочої сили;
- взаємозв'язок між імпортом та експортом продукції.

Крім цих, є економічні показники співвідношення матеріального і нематеріального виробництва між промисловістю і сільським господарством, між групою "А" і групою "Б", між цивілізованою та військовою сферами економіки, між споживанням та нагромадженням і основними формами власності державного і приватного секторів економіки.

І, нарешті, ринковий механізм неспроможний подолати монополізм, монополістичні тенденції в економіці, наростання інфляції, кризи надвиробництва та інші негативні явища, як зазначено в [4, 452].

Ринок не може забезпечити справедливого розподілу соціальної захищеності людей, рівномірного розвитку регіонів, забезпечення народного господарства необхідною кількістю грошей і єдиної грошово-кредитної політики через центральний банк.

Ринок в державі – це неспроможність ринкового саморегулювання, що полягає також у взаємодії людини і природи, виникненні екологічної

кризи. Ринок не має механізму стимулювання підприємств до збереження природи, врахування екологічного фактора.

Це найважливіші причини, а крім них, можуть бути й інші, що свідчать про кризу ринкової економіки в країні. Ринкова система може входити у кризову ситуацію і в загальному світовому господарстві, де держави повинні здійснювати світогосподарські зв'язки торгівлі, валютних відносин, науки тощо. Обмеженість ринкового механізму у цих сферах не означає, що ринкові регулятори є зайвими, вони повинні разом із державними у тісному зв'язку забезпечувати і збалансовувати розвиток сучасної економіки. Державне регулювання будь-якої економічної системи є, безперечно, вкрай необхідним.

Будівництво доріг, іригаційних споруд, організація грошового обігу, зв'язку та інші загальнонаціональні завдання відомі з давніх часів. Без цього не можна було активно розвивати ремесла, здійснювати інтенсивні торговельні зв'язки між різними містами і країнами.

Роль держави – це роль економічного центру, що розв'язував завдання загальногосподарського характеру.

У різні часи економічна роль держави у господарському житті країн світу змінювалась, а у ринковій економіці роль держави урізноманітнюється. Держава в економічному процесі:

- відтворює умови конкуренції;
- виступає як покупець продукції;
- є суб'єктом, який несе грошові витрати;
- усуває причини відмови ринкового механізму.

Відтворення умов конкуренції зводиться до того, що сотні тисяч підприємств, які виробляють величезну номенклатуру товарів і послуг, мають доповнюватися рухом грошей, цінних паперів, інформацією, знаннями, що можливо лише за умов дії відповідних юридичних законів, нормативних документів, інструментів, які створює і контролює держава.

Виходячи з цього, держава створює юридично-інституціональні засади ринкової економіки:

- захист прав власника (ст. 41 Конституції України);
- антимонопольне законодавство (ст. 42 Конституції України);
- соціальний захист населення (ст. 46 Конституції України);
- захист покупців (ст. 42 Конституції України).

Відповідно до цих юридично-інституціональних засад держава видає закони, порушення яких може призвести до спотворення ринкового ціноутворення та дії законів ринку.

СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Як покупець продукції від імені держави виступає уряд, який закуповує зброю, поштові, транспортні послуги тощо.

Як суб'єкт, що несе грошові витрати, держава виступає агентом перерозподілу доходів. Такі витрати називаються трансферними, або передаточними, і є соціальним забезпеченням (велфером). Трансферні платежі нічого не додають до ВВП. Вони свідчать про роль, яку відіграє уряд як агент для перерозподілу доходів у суспільстві на користь тих, хто потребує допомоги.

Державне регулювання ринку Усунення причин відмови ринкового механізму досягається втручанням уряду в економічну діяльність через її регулювання, обходячи дію законів ринкової конкуренції. Таке втручання називають регулюванням.

Головні причини збоїв у ринковому механізмі можна об'єднати в такі чотири групи: зовнішні економічні ефекти; суспільні блага; факти неподільності; монополізм.

Пояснимо це на такому прикладі. Підприємство виробляє метал і скидає у річку виробничі відходи, викидає в атмосферу отруйні речовини. В результаті забруднюється екологічне середовище, що спричиняє захворюваність населення. При визначенні ціни металу враховують витрати на сировину, оплату праці, амортизаційні відрахування, на електроенергію, воду, які є внутрішніми для виробництва. Водночас за ринкових умов не враховуватимуться витрати на захист навколишнього середовища.

Отже, якщо не вживати ніяких заходів щодо цього підприємства, воно продовжуватиме забруднювати річку і атмосферу.

Зовнішні економічні ефекти – це витрати, що є зовнішніми для учасників процесу виробництва, які платять за товар.

Щоб запобігти цьому, держава вводить спеціальний закон, що обмежує припустимі межі забруднення. Закон може передбачати кілька варіантів: повністю заборонити викид у воду і атмосферу отруйних речовин, встановити штраф за забруднення навколишнього середовища. Це створить умови для відтворення і оздоровлення навколишнього середовища.

Суспільні блага – споживаються всіма членами суспільства порівну і часто колективно.

До них належать оборона, охорона суспільного порядку, державне управління, енергетична система тощо. З моменту їх вироблення вони автоматично споживаються кожним членом суспільства незалежно від того, заплатила за нього людина чи ні. Суспільство виробляє такі

суспільні блага, незважаючи на те, є їх виробництво прибутковим чи збитковим. Адже важко уявити, щоб охорона громадського порядку здійснювалася на суто ринкових засадах. Отже, для забезпечення суспільних потреб уряд має оподатковувати все населення.

Факти неподільності – в умовах ринку економічно і соціально не завжди доцільно, щоб у певних галузях, сферах діяльності існувала конкуренція.

Це зумовлено тим, що остання дає свободу вибору обсягів підприємств. Якщо ж потужності у суспільстві доцільно з економічної точки зору довести до мінімуму, виникають факти неподільності. Наприклад, електростанція і мережі електропередач можуть у мінімальних розмірах задовольняти попит на ці товари на ринку. Інакше кажучи, якщо економічно доцільно, щоб попит на певний товар чи в певній потребі задовольняв один виробник, виникає "природна монополія".

За таких умов, щоб запобігти зловживанням з боку "природних" монополістів, потрібне державне втручання, а саме: а) державний контроль на відповідному ринку приватних підприємств (він стосується ціни, прибутку, якості та умов постачання); б) одержавлення, тобто перетворення таких підприємств на державні.

Монополізм – спотворює ринок, призводить до того, що ціни зростають при штучному зменшенні обсягів виробництва.

Вважається, що монополізм зменшує економічний добробут суспільства, тому що зумовлює неефективний розподіл обмежених ресурсів.

Антимонопольне законодавство – реакція держави на ринкову експансію підприємницьких монополій. Захоплення ринкової влади монопольними об'єднаннями почалося у другій половині XIX століття. Цьому сприяли динамічні процеси концентрації виробництва і капіталу, спричинені докорінними змінами в продуктивних силах. Друга половина XIX – початок XX століття позначилися епохальними відкриттями в науці, винаходами, промисловими зразками, новими технологіями типу ноу-хау значними змінами в техніці та прогресивних технологіях.

У зв'язку з цим потрібне втручання уряду з метою зменшення впливу монополії, що здійснюється ліквідацією монополії або її регулюванням.

Як бачимо, причини, що протидіють розвитку вільного ціноутворення, конкуренції та ринку, є невід'ємною складовою сучасної розвиненої економіки і можуть бути усунені втручанням

СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

держави у процес відтворення. Через ці обставини сучасний ринок є ринком, що регулюється державою.

Зазначимо, що в процесі вивчення економіки учням слід наголосити, що держава в ринковій економіці, як і при будь-якій економічній системі має і здійснює свої основні функції в історичному розвитку суспільства від найдавніших часів до сучасних умов господарювання ринкової економіки.

Розвиток людської цивілізації охоплює сотні тисяч років і починається з первісного ладу, для якого були характерними спільна колективна праця членів суспільства, зрівняльний розподіл зібраних продуктів, самоуправління общини, відсутність держави, панування спільної форми власності. Вважається, що приблизно 15 – 25 тис. років тому на Землі з'явився перший землероб – людина здогадалася посіяти у ґрунт перші зерна і зібрати врожай. Так почалося перетворення природи людиною та поступове утворення перших початків купівлі-продажу і утворення перших поділів праці та поступове зародження державного устрою господарювання. Зрозуміло, що нині у людства немає речових або письмових доказів, коли саме це відбулося і що саме було предметом першої державної форми господарювання. Цей устрій був результатом низького рівня розвитку продуктивних сил і суспільного поділу праці, як зазначає І. Дахно в [6, 4 – 5].

З появою нових знарядь праці та розвитком продуктивних сил первісна община поступово перетворилася на селянську, яка базується на приватній власності окремих сімей на засоби виробництва, що привело до економічної нерівності родин, до появи родової знаті, а згодом і до соціальної нерівності у суспільстві. Щоб тримати у покорі працюючих, мати можливість постійно їх експлуатувати, власникам потрібен був спеціальний орган насильства – держава, уособленням якої стали армія, чиновницький апарат, суди, тюрми тощо. Закони, які приймалися державою, були саме тим регулятором, який допомагав державі керувати суспільством. Тому з часу виникнення держави її найважливішими функціями були збереження та зміцнення існуючого ладу, пануючих форм власності.

Державні функції. У стародавні часи держава брала на себе виконання таких функцій, як будівництво доріг, споруд, ведення єдиного грошового обігу, торгівлі, вводи мито тощо.

У ринковій економіці виробництва функції держави, у тому числі економічні, значно розширюються. держава стає власником

підприємств промисловості, створює свої монополії у різних видах діяльності: горілчані, тютюнові, соляні. Зростають економічні функції держави як підприємця, інвестора, кредитора, покупця, продавця, центральної регулюючої сили, яка формує у єдності і взаємодії з іншими економічну силу сучасної держави.

Сучасною економічною функцією держави є формування стратегії і тактики економічного розвитку, що втілюється у певній соціально-економічній політиці [7].

Важливою сучасною функцією держави у сфері економіки є здійснення структурної перебудови народного господарства, розвиток і впровадження нової техніки та технологій у галузях, які стимулюють розвиток НТР. Крім того, держава повинна визначати економічні регулятори діяльності підприємств, компаній, фірм. Для цього держава використовує комплекс форм і методів регулювання економіки національного ринку.

Регулюючі функції держави в ринковій економіці зводяться до трьох основних – законодавчої, стабілізуючої, розподільчої.

Законодавча функція передбачає, що держава розробляє систему економічних, соціальних та організаційно-господарських законів і постанов, які створюють певні “правила гри”, тобто правові засади ринкової економіки, що є гарантом однакових прав і можливостей для усіх форм власності та господарювання.

З метою захисту конкуренції як основної умови і регулятора ринкової економіки держава розробляє і реалізує антимонопольне законодавство. Це дає можливість суб'єктам ринкової економіки реалізувати свої інтереси, примушує їх діяти узгоджено і водночас не порушувати об'єктивних законів ринку. І відбувається це природним шляхом, без команд і наказів, характерних для директивної економіки.

Стабілізуюча функція – полягає у підтриманні високого рівня зайнятості та цінової рівноваги, а також стимулюванні економічного зростання.

З цією метою держава:

- визначає цілі, напрями і пріоритети економічного розвитку, виділяє відповідні ресурси для їхньої реалізації, використовує грошово-кредитні та бюджетно-податкові підйоми;
- бере на себе організацію пропозиції центральних грошей;
- забезпечує зайнятість і стабільний рівень цін, проводячи відповідну фіскальну і кредитно-грошову політику, спрямовану на запобігання інфляції та безробіттю.

Розподільча функція – пов'язана, з одного

СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

боку, з досягненням більш справедливого розподілу доходів у суспільстві, а з іншого – з більш ефективним розміщенням ресурсів у ринковій економіці.

Для здійснення цієї функції, яка сприяє виправленню певних недоліків ринкової системи держава: здійснює перерозподіл коштів груп населення, що мають високі доходи, на користь непрацевдатних і малозабезпечених, проводячи відповідну фінансову і податкову політику, політику регулювання цін; встановлює і контролює реалізацію законодавства про встановлення мінімального розміру заробітної плати; бере на себе функцію забезпечення суспільними благами, у виробництві яких приватні та колективні суб'єкти не зацікавлені, водночас без цих благ суспільство не може досягти благополуччя.

Важлива роль належить державі у регулюванні зовнішньоекономічних відносин і валютного ринку, міграції капіталів і робочої сили, здійсненні контролю над платіжними балансами. Це важливі чинники стабілізації національної економіки і розвитку світового господарства.

Регулюючі функції держави в ринковій економіці є умовою досягнення балансу економіки на макrorівні, здійснення ефективної грошово-кредитної політики, соціального захисту малозабезпечених верств населення. Без регулюючого впливу держави не можна здійснити структурні перетворення, модернізацію матеріально-технічної бази ряду галузей.

Ігнорування будь-якої з цих засад призводить до негативних наслідків: монополізму, інфляції, спаду ділової активності. Тому надзвичайно важливо, щоб держава виконувала лише ті функції, які б усували негативні явища ринкових відносин і не більше. Вона в жодному разі не повинна порушувати внутрішньо ринкові зв'язки, протидіяти їм. Саме через це не можна допускати директивного розподілу виробничих ресурсів і споживчих товарів, всеохоплюючого адміністративного контролю над цінами, тотального директивного планування, що характерно для авторитарно-бюрократичної системи. В іншому разі руйнується ринкове середовище, що призводить до державного монополізму, директивної економіки.

РИНОК – Це економічна система яка показує, що, скільки і на основі якої техніки і технології виробляти. За якою ціною продавати. Які галузі, виробництва згортати, виробництво яких товарів збільшувати.

ДЕРЖАВА – Прогнозування та індуктивне планування. Здійснення грошової та фінансової політики. Забезпечення зайнятості. Розвиток

фундаментальної науки. Розвиток виробничої та соціальної інфраструктури.

Найважливіші напрями державного регулювання економіки, встановлення рівноваги національного ринку: антициклічне регулювання, що має короточасний характер і послаблення рівня інфляції; вплив на обсяги і напрями капіталовкладень в народне господарство, що має стратегічні цілі. Економічна роль держави полягає у тому, що вона забезпечує регулювання суспільного капіталу у цілому.

Висновки. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки важливим елементом ринкового механізму стає державне економічне регулювання – фінансово-бюджетне, кредитно-грошове і структурно адміністративне.

Однією із основних функцій держави є стратегія і тактика економічного розвитку, що проявляється у розвитку науки і техніки, нових технологій, які стимулюють прогрес суспільства.

Державне регулювання є невід'ємним елементом ринкової економіки як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях, що є важливим фактором і впливом на економіку та соціальну сферу суспільного виробництва.

1. Багрова І.В. *Нормування праці. Навчальний посібник.* – К.: ЦНЛ. 2003. – 212 с.

2. Бойчук І.М., Харів М.С. *Економіка підприємства.* – К.: "Каравела", Львів: "Новий Світ". – 2001. – 298 с.

3. Воробйов Є.М. *Економіка. Довідник старшокласника та абітурієнта.* – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС. – 2007. – 400 с.

4. Вачевської М.В. *Обґрунтування економічної освіти у загальноосвітніх навчальних закладах на сучасному етапі. Молодь і ринок.* №8(23). – 2006. – С. 22 – 32.

5. Вачевський М.В., Мадзігон В.М. *Основи економічних знань 10–11 кл. Підручник.* – К.: ЦНЛ. – 2004. – 536 с.

6. Гальчинський А.С., Єщенко П.Є., Палкін Ю.І. *Основи економічних знань. Навч. посібник.* – К.: Вища школа. – 2002. – 543 с.

7. Дахно І.І. *Міжнародна економіка. Навч. Посібник.* – К.: МАУП. – 2002. – 216 с.

8. Михасюк І. Р. *Основи глобальних економічних відносин. Львів "Українські технології".* – 2003. – 192 с.

9. Мочерний С.В., Канищенко Л.О., Устинко О.А. *Короткий курс економічної теорії. Навчальний посібник. Тернопіль "Економічна думка".* – 2000. – 324 с.

10. Маниліч М.І. *Основи ринкового механізму господарювання. Навчальний посібник.* – К.: – 1992. – 171 с.

11. Ковальчук В. М. *Основи економічної теорії.* Тернопіль. Астон. – 1999. – 203 с.

12. Шпак О.Т. *Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти.* – К.: "Четверта хвиля". – 2000.